

Miért van a Költőnek két neve?

Milbacher Róbert

Egy kiváló kollégám egy régi, ám örökérvényű történetével szeretném megalapozni alábbi mondandómat, természetesen az ő előzetes, szóbeli és szíves engedélyével. Történt egyszer, hogy egy amúgy is hol működőképes, hol pedig (többnyire) működésképtelen bogárhátú lerobbant a szemerkélő esőtől csillogó őszi éjszakában, és amint ilyenkor az lenni szokott, rövid időn belül önkéntes és nem kisebb mértékben önjelölt vállalkozó akadt az autó megjavítására. Minekutána gyorsan kiderült, hogy kollégám szakmáját tekintve irodalmár, az ismeretlen önkéntes kihasználva a minden ember életében csak egyszer adódó alkalmat, eddigi szellemi eszmélkedésének egy nyomasztó dilemmájával szembesítette a tudóst. Tudniillik azt nem értette, hogy vajon miért is nevezik két egymástól tökéletesen különböző néven a KÖLTŐT. Pontosabban szólva miért is hívják egyszer úgy, hogy Petőfi Sándor, másszor pedig (látszólag teljesen indokolatlanul) úgy, hogy József Attila. Miután kollégám hosszas és minden tekintetben megalapozottnak tűnő okfejtése – amelynek csak az egyik eleme volt, hogy az egyik már régen meghalt, amikor a másik még meg sem született, azaz a logika szabályai annak kimondására kényszerítik, hogy a két név két külön személyt takar –, egyáltalán nem érte el a várt eredményét, abban maradtak, hogy biztosan lennie kell valami egyéb magyarázatnak.

Az alábbiakban ezzel a magyarázattal szolgálnék azzal a nem titkolt reménnyel, hogy az egykori agnosztikus, önkéntes sárgaangyalt is meglepéssel tölti el a dilemma megoldását célzó válaszom.

Mert valójában valahol mégiscsak igaza lehet emberünknek, amennyiben úgy tekintünk a problémájára mint valamifajta, a közösségi irodalmi emlékezetben felgyűlt hordalék végsőkig redukált üledékére.

Az talán nem nagyon vonható kétségbe, hogy a KÖLTŐ-ről (így csupa nagybetűvel) mint olyanról – akármi legyen is az – előbb-utóbb Petőfi jut az ember eszébe. Pontosabban szólva a magyar nyelvű beszélők – minden bizonnyal – döntő többségének kollektív emlékezetéből valamifajta Petőfi-képzet csalogatható elő a fenti hívó szó segítségével. Ez önmagában nagyon is helyénvalónak tűnik, hiszen az alapvetően kultikus Petőfi-recepció évszázados hagyománya mindent elkövetett annak érdekében, hogy a költő és a Petőfi szavak egymás szinonimájaként funkcionáljanak. Itt most nem áll módomban a Petőfi-kultusz történetét, szerkezetét stb. végigelemezni (az olvasót Margócsy István kitűnő tanulmányaihoz irányítom ez ügyben), inkább csak egy olyan fejleményre hívnám föl a figyelmet, amelyet eddig a még oly gyanakvó és alapos kultusz kutatás sem tekintett kultikusnak.

Hogy egy axiómából induljak ki: aligha vitatható az a tény, hogy Petőfi a legalaposabban dokumentált szerzője a magyar irodalomnak. Ezt mi sem bizonyítja ékeesebben (amennyiben persze a könyvtárnyi szakirodalom nem lenne elegendő bizonyíték), mint a Petőfi legutóbbi monográfiájának, Kerényi Ferencnek azon immár legendás szavai, miszerint legfeljebb nyolc olyan nap van a költő életéből, amelyet a kutató nem ismer.

De amennyiben a kedves olvasó kézbe veszi Hatvany Lajos nagy, kétkötetes dokumentumgyűjteményét, azt tapasztalhatja, hogy az egyes fejezeteket egy napi szintre lebontott kronológia vezeti be, ami azt a feladatot hivatott betölteni, hogy az olvasó szó szerint nyomon követhesse Petőfi minden egyes lépését. Mindezt pedig csak megkoro-

názza a középiskolai tankönyvek azon Petőfi-fejezete, amely áttekinthetetlen részletességgel tárgyalja a költő életpályáját szintén majdhogynem napi lebontásban.

Vajon azt a kérdést, hogy miért is kell ismernünk Petőfi életútját ilyen részletességgel, a joggal morgolódiákokon kívül feltette-e már valaki? Másképpen mondva: rákérdezett-e az irodalomtörténet arra az egyszerűnek tűnő problémára, hogy vajon miféle kulturális elbeszélés részét képezi a Petőfi-életrajz ilyen aprólékos megismerése.

Ugyanis nincs még egy olyan szerzője irodalmunknak, akinek életútját annyira alapos vizsgálatnak vetették volna alá, mint Petőfiét, illetőleg talán éppen József Attila vetekedhet vele e tekintetben. Persze a két költő esetében más-más aspektus a fontos: míg Petőfi esetében főleg az életút egyes eseményeinek, állomásainak rekonstruálása került a kutatás középpontjába, addig József Attila esetében a személyiségének, lelkivilágának, pszichéjének boncolgatása dominálja a tudományos diskurzust. Vagyis Petőfinél egyfajta „külső”, József Attilánál pedig egyfajta „belső” élettörténet vizsgálata van a középpontban. Az a kérdés azonban szinte adja magát, hogy mindez mire való? Miért fontos dokumentálnunk Petőfi minden egyes napját, illetőleg József Attila minden egyes lelki rezdülését? Milyen kulturális érdekeltsége van a magyar emlékezetközösségnek mindebben? Másképpen fogalmazva: milyen narratívák fogalmazód(hat)nak meg a két költővel kapcsolatban, amelyek a nagyobb közösség számára esetlegesen követhető, csodálható, ünnepelhető stb. kulturális mintázatokat kínálnak?

A Petőfivel kapcsolatban közkeletűnek tekinthető „életrajzi költő”-modell szerint Petőfi élettörténetét legbiztosabban a versei reprezentálják, vagyis élet és mű szerves egységként, valóban élet-műként fogalmazható meg. A versek alapján körvonalazható Petőfi és az egyéb életrajzi adatokból rekonstruálható Petőfi közé ez a szemléletmód egyenlőségelet tesz, mondván, a romantikus személyiség-felfogás mindezt megengedi. Nyilván a hangsúlyozott alanyiség, a folyamatos én-prezentáció hívta életre már Horváth János szerepjátás-elméletét is, amelyet Kerényi Ferenc annyiban kritikával illet, amennyiben a különféle szerepeket Petőfi személyiségfejlődésének egy-egy fázisaként értelmezi. A szövegekben létrejövő személyiség és a hús-vér emberhez kapcsolódó élettörténet együtt adja ki azt a fenomént, amelyet a Petőfi Sándor név reprezentál a magyar kulturális emlékezetben. Ez a felfogás annyiban igen termékeny lehet (az idevágó elméleti kételyek fönntartása mellett), amennyiben azzal a történeti jelenséggel szembe-sülhetünk, hogy a romantikus személyiség miként próbálja önmagát szöveggé felfogni és megfogalmazni. Ugyanis itt nem egyszerűen arról a humanista tradícióról van szó, amely az irodalmat arra használja, hogy a személyiséget az utókor emlékezetébe próbálja beírni, hanem arról, hogy az én az aktuális diszpozícióját nyelvileg igyekszik megragadni és prezentálni az irodalom segítségével. A prezentáció kényszere ebben az esetben egy sajátos paradoxont hív életre, ugyanis míg a romantikus én (és különösen igaz ez Petőfire) erős jelenlétre tart igényt (ld. Petőfi vitáiról, veszedéseiről, önfejűsködéséről szóló elbeszéléseket stb.), addig a szövegekben megfogalmazódik egy olyan én, amelyre természeténél fogva nem lehet érvényes a jelenlétből fakadó performativitás. A cselekvő én és a megírt én prezentációjának kettőssége: az elbeszélhető élettörténet és a szövegekben realizálódó szubjektum formájában realizálódik. Persze a romantikusok ezt így még nem látták paradoxonnak, hiszen a mű és realitás, szöveg és valóság között nem hasadást, hanem folytonosságot érzékeltek, lévén a világ a szubjektum kivetülése. A romantikus cselekvő szubjektum még elsődleges a szövegekben körvonalazódó szubjektumhoz képest, a megírt én még a cselekvő én prezentációjának számít, ám történeti szempontból a szövegekben megfogalmazódó szubjektum egyre inkább eltávolodik a cselekvő szubjektumtól, és bezáródik önnön nyelviségébe. Ez a folyamat vezet József Attila-szindrómához, amely szerint az én élettörténete csupán a belső (megírt/írható) szubjektum visszaigazolására szolgál.

A Petőfi-képzetünk alapvetően a nyomon követhető életút és a versekbe írt én organicitásának mítoszára épül: az utolsó (és egyben az első) olyan kulturális jelenség a magyar irodalomban, amelyben szervesen egységes és egyben „üvegtisztán” áttetsző személyiségképpel szembe-sülhet a befogadó. (A Petőfivel kapcsolatban máig működő „közérthetőség” sztereotípiája nem feltétlenül a szövegek interpretációjának praxisából, hanem abból a befogadói igényből fakad, amely evidenciára és átláthatóságra vágyik, amely viszont éppen Petőfivel kapcsolatosan kanonizálódott a magyar irodalomban.)

Ha most megvizsgáljuk, hogy miféle képzetekből és vágyakból épül föl Petőfi aprólékosan dokumentált, tehát minden elemében valóságosnak, rákérdezhetetlennek tűnő élettörténete, akkor bizony olyan narratívákra bukkanhatunk, amelyek a legkevésbé sem racionális attitűd termékei, és a legkevésbé sem következnek magától értetődően élettörténetéből.

Elsőként nyilván olyan szociológiai és kulturális karriertörténetként kínálkozik Petőfi életrajza, amely éppen abban az időszakban jött létre, amikor a merev rendi-feudális társadalomszerkezet nyitottabbá és átjárhatóvá válik. Petőfi története éppen ennek az átjárhatóságnak a bizonyítéka és egyben biztosítéka.

Nem véletlen, hogy Petőfi pályakezdése markánsan a népi regiszterhez kötődik, hiszen ez volt az a terep, ahol a kezdő költő saját arculatát ki tudta alakítani. Petőfi pályakezdése annak jegyében zajlott, hogy a kor nagy költőivel, elsősorban Vörösmartyval szemben pozicionálja önmagát. A két első epikus műve (*A helység kalapácsa* és *a János vitéz*) éppen azt a célt szolgálta, hogy a hagyományosan a nemesi irodalmi tradícióhoz kötött témákat népi közegbe transzformálja, amivel a hagyományos témák új dimenziót nyerhetnek. Ezek a témák *A helység kalapácsában* az osszianista hangvételű nemzethalál, *a János vitézben* pedig az eposzi hős, illetőleg a romantikus, kereső hős népi alakváltozata, és végső soron a naivitás, a harmonikus élet lehetőségének visszanyerése lehetett.

Petőfi élettörténetének karrierregényként történő olvasása tehát szerencsésen egybeesett a nemzet fogalmának politikai és kulturális kiszélesítésének programjával. Ezért van az, hogy Petőfi egyfajta demiurgoszként tűnik elének, akinek sikerült átgyúrnia, a maga képére formálnia (ráadásul rendkívül rövid idő alatt) a saját világát. Minderről persze tudjuk, hogy valójában nem így történt, erről azok az események is ékesen tanúskodnak, amelyek Petőfi és a forradalmi ifjak 1848 májusától kezdődő fokozatos háttérbeszorulásáról szólnak. A nemzeti emlékezetben Magyarország átalakítása mégis a márciusi „forradalomhoz”, ez pedig evidensen Petőfihez kapcsolódik, holott a feudális rendszer átalakítása a korabeli Magyarországon törvényekkel, parlamentáris alapon történt.

Mindezzel szemben mondható, hogy ugyanakkor mégis minden úgy alakult, ahogyan Petőfi ezt előre látta. Ezzel egy újabb fontos narratíváról, tudniillik a látnokság és a mindentudás narratívájáról kell szót ejtenünk. A közösségi emlékezet számára nyilván fontos mitológéma Petőfi jóslatainak (halála, Júlia hűtlensége stb.) beigazolódása.

A Petőfit tárgyaló elbeszélések hőse és életműve természetesen a korszak kulminációjaként artikulálódik, vagyis az addigi különféle (irodalmi, filozófiai, társadalmi) folyamatok kiteljesedéseként, betetőzéseként, s mint ilyen, természetesen kitüntetett figyelmet érdemel. Petőfi életművében minden jelen van, ami a XIX. század első felét foglalkoztatta, csakhogy sok esetben nagyon is Petőfi szűrőjén átszűrt (sokszor a felismerhetlenségig átpasszírozott) formában szembesülhetünk ezekkel a jelenségekkel, problémákkal. Mindez persze annak köszönhető, hogy Petőfi olyan „erős költőként” lép fel, akinek feltétlenül újra kell alapítania mind az irodalmat, mind pedig az élet lehetséges kereteit, ám ez – éppen a behatárolt időkeret, az anyag természete, és a szerző kompetenciájának korlátai miatt – valójában nem minden esetben jár sikerrel, a nemzeti emlékezetében mégis minden tőle indul és hozzá vezet.

Petőfi nem egyszerűen demiurgoszként, hanem olyan „új honfoglalóként” él a magyarok kollektív emlékezetében, aki a régi Magyarországot a nép nevében szimbolikusán újra belakja, újra otthonossá teszi. Ezért fontos többek között Petőfi vándorlásainak szinte térképként fölvezelt útvonala, amely egyben kirajzolja annak a hazának a határait, amelyet az 1840-es évek végétől (szimbolikusán a forradalom és szabadságharcotól) formálódó, új politikai és kulturális közösség, az eddig kiváltságokkal nem rendelkezők is sajátjuknak tekinthetnek. Petőfi többek között azért fontos figurája a magyarok emlékezetének, mert mindannyiunk (és itt most nem véletlen a többes szám első személy használata) helyett nyilatkoztatja ki a saját („külön bejáratú”) és élhető hazára vonatkozó igényt. Persze az is beszédes, hogy ez a haza valójában egy virtuális, szimbolikus, vagyis elképzelt tér, amelyről a mindenki által közérthető költészet nyelven beszél a KÖLTŐ.

Ezen a ponton válik érdekessé a KÖLTŐ másik neve.

A József Attila névnek a magyarok emlékezetében felépülő jelentésszerkezetében minden bizonnyal nagy súllyal van jelen a szegénység vélelme. A szegénység képzete József Attila esetében hasonló szerepet tölt be, mint a nép fia vagy gyermeke mitológéma a Petőfi-kultuszban. A mindenkori KÖLTŐ így mindig a néma és névtelen sokaság nevében és helyett nyilatkozik meg, olyan szószólóként, aki a mindenkori hatalmasokat („dicsőséges nagyurakat”) emlékezteti és figyelmezteti a többség hol fenyegető, hol csendben várakozó, de mindenképpen megkerülhetetlen jelenlétére.

József Attila-kultusz szegénységre fókuszáló narratívája ugyanakkor a kirekesztettség és a peremlét tapasztalatává, vagyis vereséggé transzformálja Petőfi demiurgoszi átformáló diadalát. A szegénység narratívája ez esetben nem más, mint annak kimondása, hogy a szegények közé tartozókra nincs szüksége az adott politikai és társadalmi közösségnek. A Petőfivel belakott haza József Attila sorsában újra kiveti magából a népet, a szegényeket, vagyis minket, a névtelen többséget. A „nem lelé / Honját a hazában” a magyar közösségi emlékezetben újra és újra aktualizálódó,

sorskönyvszerű tapasztalata József Attila élettörténetében nyeri el szimbolikus formáját olyan narratív sémaként, amely Petőfi kultúrhéroszi tettének ellenpontjává válik. József Attila halálával kapcsolatban kialakuló bűnbakkeresési és -képzési folyamatban nagy súllyal bír a korabeli politikai éra és társadalom vádolása, amely szimbolikusan azt jelenti, hogy József Attila sorsa példázza a többség (a nép, a szegények stb.) újabb honvesztésének tapasztalatát. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy Borbély Szilárd *Nincstelenek* című regényének sikere és jelentősége hasonló okoknak köszönhető a rendszerváltás és 2010-es évek közt eltelt idő társadalmi állapotainak és közhangulatának vetületében.)

József Attila költészetében azonban az újra elvesztett haza új dimenziót nyer, a psziché belső tereibe költözik át. Minthogy valójában a Petőfivel elnyert haza is csak virtuális tér lehetett, így a József Attilával elvesztett haza könnyen transzformálódott belső utak rendszerévé. József Attila esetén a lélektani folyamatok, lelki rezdülések helyettesítik (a szónak a pótlás értelmében) a Petőfinél még topografikus sémákat. A topografikus térből kitaszítottak új exodusra immár a belső, lelki terek felé irányul, aminek a jelentősége és remélt nyeresége abban áll, hogy itt egy érték teliként tételezett dimenzióban fogalmazhassák meg magukat újra.

A két költő halálának elbeszélése és a közösségi emlékezetben betöltött funkciója is példázza a fent elmondottakat. Amikor a csatában odaveszett Petőfi „feláldozta”, (hangsúlyosan) fiatal életét, akkor megismételte a korábbi nemzetalkotó nemesség alapmítosztát, tudniillik a haza vérrel való megszerzésének gesztusát, vagyis immár egy új „vérkereszttség” megszentelő és egy új szövetség megalapozó ígérete garantálja a Petőfi által képviselt „nép” jogát az új hazához.

József Attila életének szenvedéstörténetként való elbeszélése a külső élettörténetének minden heroikus ethosztól való megfosztását igényli. Élettörténetének minden egyes mozzanata a nagyobb értékkel vagy inkább egyetemesebb perspektívával bíró szenvedéstörténetében betöltött funkciója szerint nyeri el vagy veszíti el jelentőségét. A passióként elbeszélte élet persze az emlékezetközösség számára a megváltás reményével kecsegtet, amely ez esetben egy új világnak az ígéretében realizálódik. József Attila lelki szenvedése, ha tetszik, helyettünk és számunkra, tette hozzáférhetővé és bejárhatóvá a benső utakat: a lélek országát. Az új világ kapuinak megnyitása pedig nem egyéb, mint egy új honfoglalás ígérete, ahonnan talán már senkit nem lehet kirekeszteni.

A válasz a kérdésre tehát, azaz hogy miért is van a KÖLTŐNEK két neve, ebben a kettős honfoglalásban keresendő: a Petőfivel belakott és otthonossá tett topografikus haza képzete, amely azonban időről-időre elveszíthető, és a lélek örök birodalmának József Attilával megszerzett honja együtt ígér valamiféle menekülési útvonalat és vigaszt nekünk, mindenkori szegényeknek és kirekesztetteknek.

Felhasznált irodalom:

Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz.* Osiris, Bp., 2005.

Margócsy István: *Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről.* Kalligram, Pozsony, 2011.

Tverdota György: *A komor föltámadás titka. A József Attila-kultusz születése.* Pannonica Kiadó, 1998.